

Lleida contemporània: la construcció d'una identitat

Jaume Barrull Pelegrí
(Universitat de Lleida)

És possible que si demanéssim a un lleidatà o lleidatana, mitjanament cultes, una frase que definís la seva ciutat, acabessin acudint a la cèlebre afirmació de Ramon Muntaner: «Barcelona és cap de Catalunya en la marina, i en la terra ferma Lleida». De fet, no farien sinó recórrer a allò que tant els polítics com els poetes han repetit en infinitats d'ocasions i circumstàncies i que els lleidatans sempre ens hem pres com un elogi. Un elogi, va assenyalar Josep Vallverdú ja fa temps, que «per a una mentalitat senzilla, sense gaires plegaments ni giragonses, la frase és molt falaguera i (en una atmosfera “provincial”) engrescadora».¹ Efectivament, a l'època del cronista, Lleida era la gran ciutat de la Catalunya interior: era la capital de la terra ferma. A aquest període, em permetran la referència, va dedicar mossèn Verdaguer una bona part del seu discurs als Jocs Florals de Lleida de 1901. Tanmateix, tinc la sensació que les paraules de Muntaner, sovint ens han pesat com una llosa. Lleida ha volgut ser la capital de la Terra Ferma, del Ponent català, però aquesta capitalitat sempre ha estat discutida, potser no tant des de Barcelona, que en definitiva els és ben igual, com des de les comarques lleidatanes i des de la mateixa ciutat, que potser mai s'ho ha acabat de creure del tot.

Aquest voler i no voler, teixir i desteixir, em sembla que ajuda a entendre la nostra història contemporània. Des d'aquesta perspectiva, no puc sinó tornar a un vell text de l'historiador Josep Lladonosa, «Les crisis històriques», publicat el 1967, dins el llibre *Lleida, problema i realitat*. Es tracta d'una brillant i aguda interpretació d'aquesta ciutat, feta des de l'àmplia visió que l'historiador tenia del nostre passat.

1. LLADONOSA, Josep [et al.] (1967). *Lleida, problema i realitat*. Barcelona: Edicions 62, p. 169.

Passaré per alt les diferents crisis que des dels ilergetes, d'acord amb l'esquema de Lladonosa, han anat marcant, sovint d'una manera important, l'esdevenir de la ciutat i que, sens dubte, van dificultar i endarrerir el seu progrés econòmic, social i cultural. Cap d'aquestes crisis, però, penso que s'ha de considerar tan definitiva com la de 1707, com a mínim per la influència que va tenir en els inicis de l'edat contemporània.

El 12 de novembre d'aquell any, les tropes de Felip V ocupaven del tot i definitivament la ciutat. Set anys abans que acabés la guerra. Dos segles més tard, aquesta circumstància es tornaria a repetir: el 1938, Lleida seria ocupada per les tropes franquistes nou mesos abans que la resta de Catalunya. Tanmateix, en aquesta darrera ocasió la diferència temporal no va ser tan notable però les conseqüències van ser igualment punyents.

Així doncs, Lleida era la primera ciutat catalana ocupada pel rei Borbó. Els filipistes, com abans havien fet els austriacistes, consideraven que la ciutat era un punt d'un gran valor estratègic i militar ja que era considerada la porta d'entrada a Catalunya. No era cap novetat: aquesta circumstància ha decidit la sort de la ciutat en totes les guerres.

Retornat a l'ocupació borbònica, s'ha d'assenyalar, en primer lloc, tal com ha fet Roberto Fernández, que «la militarització de la ciutat va ser motiu de canvis immediats i significatius en l'estructura urbana. Lleida suportaria durant tot el segle la presència permanent dels enginyers militars dedicats a mantenir una salvaguarda eficaç del Castell Principal».² Operació que va comportar la militarització de la catedral, que va passar a ser la peça principal de la nova ciutadella, i la destrucció dels barris de la Seu (incloent-hi el palau del bisbe) i de la Suda. Les persones desplaçades per aquesta operació van donar lloc al barri del Canyeret, a la vessant oriental del turó i que va ser, durant un parell de segles llargs, un dels barris més populars —i més pobres— de la ciutat. Tot i els esforços que s'han fet recentment amb la restauració de l'antic Castell del Rei (la Suda) i la urbanització de bona part del seu entorn, operacions que han significat un molt

2. FERNÁNDEZ, Roberto (2003). *El segle XVIII*. Lleida: Pagès editors (*Història de Lleida*, 6), p. 66.

notable impuls a la recuperació del turó, Lleida no ha aconseguit, encara, refer-se d'aquella agressió al seu teixit urbà.

D'altra banda, la construcció de la nova ciutadella, que corroborava el valor estratègic que històricament s'havia atribuït a la ciutat, comportava la presència continuada d'una guarnició molt nombrosa amb un pes social molt significatiu. Es tractava d'un personal del tot aliè a la cultura, als costums i als interessos del país que reforçava, sovint des d'una posició preeminent, el pes, ja important, del cos de funcionariat propi d'una capital de província. Aquesta situació es va prolongar fins a la reforma militar dels anys vuitanta del segle XX.

Malgrat tot, la principal conseqüència d'aquella derrota va ser la suspensió de les tres institucions que durant tres segles havien anat configurant el caràcter més definitori de la ciutat: la Seu, la Paeria i l'Estudi General.

Com totes les catedrals, la de Lleida era també un centre d'espiritualitat, d'art i de cultura. Com és natural, la militarització de la fàbrica catedralícia no comportava la desaparició formal de la institució, però tant el culte com el capítol es van veure obligats a instal·lar-se, a precari, a l'església parroquial de sant Llorenç fins que el 1780 que es va consagrar la Catedral Nova.³ Aquesta dura circumstància, afegida a d'altres alienes a la mateixa Seu, va contribuir que la institució perdés bona part del seu vell prestigi i influència.

A nivell institucional, la catedral estava molt lligada a l'Estudi General de manera que el càrrec de canceller havia de recaure sempre en un dels seus capitulars. Les Corts de 1586 van crear, a iniciativa dels representants lleidatans, la mestrescolia de l'Estudi General, que aplegava sota el mateix càrrec l'antic canceller i l'ardiaca major del capítol catedralici; el nou càrrec suposava la pèrdua de la funció judicial que tenia atribuïda el rector de l'Estudi, la qual cosa motivà freqüents enfrontaments amb els estudiants.⁴ Quan el 1717 es va fundar la Universitat de Cervera, el càrrec de canceller es va reservar a un canonge de la catedral de Lleida; tanmateix, no es tractava tant d'un reconeixement o una mena de premi de consolació, com d'una

3. VILÀ, Frederic (1993). *La Catedral Nova de Lleida*. Lleida: Pagès editors, p. 75.

4. *La Universitat de Lleida, història i present* (2009). Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, p. 23.

estratègia per aplanar l'erecció de la nova universitat,⁵ sense que la vinculació tingués més importància que la formal.

D'altra banda, la precipitada clausura de la catedral va obligar al capítol a treure tots aquells béns artístics susceptibles d'un fàcil i ràpid trasllat. Molts d'aquests objectes van ser distribuïts per diferents temples diocesans. Les conseqüències de tot plegat, d'alguna manera, encara cuegen en el lamentable i inacabable plet sobre algunes de les obres del Museu de Lleida. Diocesà i Comarcal.

A diferència del conjunt de ciutats i viles catalanes que van conservar el règim municipal fins a la Nova Planta, les mesures que es van prendre contra la Paeria lleidatana van ser excepcionalment repressives. La primera providència de les autoritats borbòniques va ser suspendre el Consell General i nomenar quatre paers de confiança. L'abast del seu càrrec no guardava cap relació amb l'antic règim municipal ja que es van limitar a jurar observar i executar les ordres del comandant de la plaça, Comte de Louvigny.⁶

La implementació d'aquestes mesures va topar, si més no amb la sorda resistència de la societat lleidatana. I així, el 29 de novembre de 1707 només van jurar el càrrec dos dels quatre paers previstos per les noves autoritats; tots dos, prohoms de segona fila en l'estructura social de la ciutat. Van haver d'esperar fins al juliol de 1711, per poder nomenar efectivament els quatre paers; aquests ho serien durant vuit anys seguits i no un, com estava establert pel règim foral. Mentre, una Junta interina de Govern va substituir l'antic Consell General. L'interinatge es va prolongar fins al 4 de març de 1719 que ens va constituir un nou ajuntament, havien passat tres anys des del decret de Nova Planta i dos mesos des que s'haguessin establert els corregiments. Aleshores, l'estructura tradicional de quatre paers i un Consell General va ser substituïda definitivament, per vuit regidors perpetus de nomenament reial. S'ha d'assenyalar, però, que aquell 1719, la Reial Audiència reconeixia, encara, les dificultats que hi havia per completar els càrrecs municipals amb homes políticament fidels i competents.

5. PRATS, Joaquim (1993). *La Universitat de Cervera i el reformisme borbònic*. Lleida: Pagès editors.

6. FERNÁNDEZ, Roberto (2003). *El segle XVIII*. Lleida: Pagès editors (*Història de Lleida*, 6), p. 92 i s.

Els nous regidors, d'acord amb els afanys uniformitzadors de la monarquia, es van veure obligats a canviar la tradicional gramalla (vestit que des d'aleshores lluirien els massers de la ciutat), pel «traje moderno español» i la «banda de damascó carmesí». Val a dir que, a l'instaurar-se la Segona República, els paers lleidatans van substituir la banda borbònica per una venera amb l'escut de la ciutat; costum que va restablir l'ajuntament de 1979.

Sense necessitat d'idealitzar el sistema foral, s'ha de posar de manifest que la suspensió primer i la supressió després de la paeria posava de manifest una decidida voluntat de privar a la ciutat d'un govern propi, lligat, per tant, als interessos reals del país. D'acord amb aquestes intencions, els gremis van deixar de dependre de la Paeria per fer-ho del governador i de la Reial Audiència de Catalunya.

Finalment, el 17 de maig de 1717 es decretava l'extinció de l'Estudi General de Lleida així com de la resta de les universitats catalanes. Tot i que l'Estudi vivia des de feia temps una crisi profunda, agreujada per la darrera guerra, les institucions de la ciutat es van oposar decididament a aquesta supressió. D'altra banda, davant la perspectiva que tots els estudis universitaris catalans es concentrassin en una sola ciutat, les autoritats lleidatanes van reclamar, recolzant-se en la història i la tradició, que aquesta nova universitat s'erigís a Lleida, cosa que com és obvi no van aconseguir.

Així doncs, Lleida va encarar el decisiu segle XVIII profundament desballestada tant des d'un punt de vista institucional com humà, singularment els grups dirigits. Tot això succeeix en un moment que Catalunya, em permetran la generalització, es disposava a donar les primeres passes cap a la contemporaneïtat. I així, mentre el redreçament de l'interior es feia, en bona mesura, d'acord amb els vells patrons, la Catalunya del litoral s'introduïa en el circuit dels intercanvis mundials i iniciava una revolució industrial.

Si al conjunt del país se li escau perfectament l'asseveració d'Ernest Lluch en el sentit que «la Nova Planta significarà l'anorreament de les institucions pròpies i també una manca de capacitat de flexibilitat i per tant d'adaptació a una Catalunya que tant canviaria econòmicament i socialment durant el segle»,⁷ per a les terres de Lleida

7. LLUCH, Ernest (1996). *La Catalunya vençuda del segle XVIII*. Barcelona: Edicions 62, p. 12.

em sembla que les conseqüències de la derrota van ser senzillament devastadores. Lleida va quedar aïllada. La distància amb Barcelona es feia cada cop més àmplia: econòmica, social, cultural i política; un fet que era molt més notable i visible perquè les comunicacions, fins al 1866 en què es va inaugurar el servei ferroviari, eren, comparativament, cada vegada més difícils i incòmodes.

La ciutat que sobreviu a la desfeta i haurà de fer front a l'accelerat procés de modernització que experimentarà la Catalunya del set-cents i sobretot del vuit-cents era, sintetitzava Josep Lladonosa, una societat de vida monòtona, senzilla, «sense esperit d'iniciativa i mancada de l'empenta pròpia dels pobles d'àmplies aspiracions».⁸ Una ciutat que s'estructurava a partir d'unes classes rendistes, propietaris agrícoles majoritàriament, socialment i econòmicament conformistes. «Els nobles de Lleida —continuava Lladonosa— no eren més que uns simples terratinents enmig d'hortes riques; uns propietaris que se sentien senyors amb quatre censals i uns quants duros d'arrendament».⁹ Tanmateix, no crec que l'asseveració es refereixi estrictament a la noblesa, d'altra banda molt reduïda i de poca entitat, sinó a la classe propietària en general.

Una ciutat majoritàriament pagesa, però d'una pagesia pobra, deixada i refractària als mètodes moderns,¹⁰ i menestral, principalment botiguera. El botiguer, potser més que el pagès, es va acabar convertint en una de les tipologies socials que millor ha definit la ciutat, com a mínim fins a la segona meitat del segle XX. Un sector en bona part condicionat per un mercat esquifit (principalment pel poc poder adquisitiu de la pagesia de les comarques properes), com també, tal com ha assenyalat Ramon Morell, pel fet de tractar-se, en bona part, d'un mercat protegit, ja que Lleida no havia de competir amb cap plaça comercial de semblant grandària.¹¹

8. LLADONOSA, Josep (1955). *La ciutat de Lleida*. Barcelona: Barcino, v. 1, p. 137-138.

9. LLADONOSA, Josep [et al.] (1967). *Lleida, problema i realitat*. Barcelona: Edicions 62, p. 51.

10. LLADONOSA, Josep (1956). *La ciutat de Lleida*. Barcelona: Barcino, v. 2, p. 77.

11. BARRULL, Jaume (Coordinador) (1997). *20 anys de Federació de Comerç a Lleida*. Lleida, p. 93.

D'altra banda, la personalitat humana i cultural de la ciutat, com tantes altres capitals de província, estava molt condicionada tant pel caràcter administratiu que aquest fet implicava, i que li imprimia un molt notable to funcional, civil i, com ja he assenyalat, militar. A això, cal afegir-hi el fet de ser seu episcopal. L'estament eclesiàstic, malgrat les lleis desamortitzadores, va continuar essent molt nombrós fins ben entrat el segle XX. Es tractava, però, en termes generals d'una clerecia empobrida intel·lectualment i poc ambiciosa, «satisfeta —diu Josep Lladonosa— amb els seus censos i rendes».¹² Tanmateix, cal recordar que les grans propietats agrícoles lligades a la catedral van aconseguir eludir el procés desamortitzador, de manera que tant el capítol com el cos de beneficiats van continuar disposant d'unes de les rendes eclesiàstiques més importats d'Espanya, cosa que va contribuir a atreure candidats d'arreu i per tant a la seva castellanització.

Fins a la reordenació dels bisbats de Lleida i Barbastro-Monsó de 1995 i 1998, bona part del bisbat ilderenc s'estenia per la Franja de Ponent de parla catalana i per terres del Cinca (fins a Monsó) de parla castellana. Em sembla, que en termes generals, aquest fet, lluny de fomentar el desenvolupament de la llengua i la cultura catalanes a la Franja, va ser un element que va contribuir a un cert distanciament del bisbat lleidatà vers les dinàmiques més renovadores del catolicisme català. Aquesta dinàmica va estar afavorida, penso, per la creixent influència de la moderna divisió provincial, però també pel fet que la seu lleidatana, amb escasses excepcions, va estar ocupada per bisbes aliens al país i pel pes, com acabo d'assenyalar, en els cercles influents del clergat diocesà, d'homes procedents d'altres terres.

Així doncs, la lenta transició de la ciutat de Lleida —i per extensió de les comarques del Ponent català— cap a la contemporaneïtat es presentava plena de dificultats i entrebancs. La consciència d'aquestes dificultats van acabar generant un cert sentiment de frustració i marginalitat i, potser també, un esperit crític un punt irascible i (defensivament) burleta.

D'acord amb una arrelada tradició historiogràfica, podem considerar que l'arrencada definitiva de la ciutat moderna comença amb la

12. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrrrega: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 666.

crisi provocada per la invasió napoleònica. Aleshores, Lleida va ser la primera ciutat catalana que es va alçar contra els ocupants francesos. El 28 de maig de 1808, la ciutat es revoltava en un moviment popular conegut com el Sagrament dels Lleidatans, en el qual es juramentaven contra els francesos i reconeixien Ferran VII com el veritable monarca d'Espanya. Tot seguit es va crear una Junta de Govern i Defensa presidida pel bisbe Jeroni M. de Torres, amb una doble missió: organitzar la resistència contra l'invasor i posar el moviment ciutadà sota el control dels estaments tradicionals però «que després, afirma Manuel Lladonosa, s'ampliaria amb una representació ciutadana més gran, cosa imprescindible donada la situació de mobilització general contra l'exèrcit ocupant del país».¹³ Entre aquests sectors recentment ascendits (com ara Manuel Fuster Vaquer, secretari de la Junta) apareixen els primers exponents lleidatans del liberalisme nucli.

En aquest primer liberalisme, a més de professionals liberals o menestrals, també hi havia destacats eclesiàstics. Principalment alguns canonges com ara Francisco Martínez Marina diputat a les Corts de Cádiz i autor de la coneguda *Teoría de las Cortes* (1813); Martín Laguna;¹⁴ o Josep d'Espiga Gadea nomenat diputat a les Corts de Cádiz per la Junta del Principat de la qual havia format part, com abans havia format part de la Junta de Govern de Lleida; a les Corts va destacar per les seves posicions liberals. Així doncs, no ha de sorprendre que la resposta del capítol lleidatà a la cèlebre «Consulta al País» de 1809 posés de manifest una opinió decididament reformista.

D'altra banda, aquest liberalisme catòlic, representat, molt substancialment, per l'estament eclesiàstic, va continuar molt actiu durant el Trienni Liberal i després de 1833; etapa en la qual va destacar Josep Castel, rector d'Almatret.¹⁵

Tanmateix, fins i tot abans de posar-se en marxa la política de desamortització, els principals responsables eclesiàstics de la diòcesi (els bisbes en primer lloc) van presentar el conjunt de la política

13. LLADONOSA, Manuel (1993). *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: Pagès editors, p. 106.

14. SÁNCHEZ CARCELÉN, Antoni (2007). *Absolutisme i liberalisme a Lleida 1814-1828*. Universitat de Lleida: tesi doctoral mecanoscrita: 2007, p. 482-493.

15. LLADONOSA, Manuel (1993). *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: Pagès editors, p. 119, 149-150, 161, 190-191, 235.

liberal com un atac, no només a l'estatut tradicional de l'Església —i particularment a l'estament clerical— sinó també a la mateixa doctrina catòlica. Això va contribuir, diu Josep Lladonosa, que els sectors absolutistes, eclesiàstics o no, expressessin el seu disgust —i desconcert, val a dir— pel fet que «els homes de la Diputació i de l'Ajuntament de Lleida, progressistes o moderats, mai no deixaren de confessar-se catòlics».¹⁶ Aquest posicionament decididament antiliberal i anticonstitucional del catolicisme lleidatà va trobar la seva rèplica en l'anticlericalisme, molt present ja durant els anys del Trienni Liberal:¹⁷ aleshores, el bisbe Simón de Rentería es va veure obligat a abandonar la diòcesi i buscar refugi primer a Barcelona i més tard a Màlaga; i durant la primera guerra carlista, el bisbe Julián Alonso també va haver de fugir, de nit i vestit amb roba de pagès.¹⁸

Aquell primer liberalisme lleidatà, però, tenia una base molt prima, tant des del punt de vista social, com cultural. L'estudi de Meritxell Botargues¹⁹ sobre el consum cultural dels lleidatans va posar de manifest que les biblioteques d'aquests es nodrien, principalment, d'obres religioses i pietoses i de literatura política molt conservadora, en bona mesura molt crítica amb la Revolució Francesa; s'ha d'assenyalar, però, que algun propietari també posseïa *La riqueza de las naciones* d'Adam Smith, un autor que, com és ben sabut, no se l'ha d'assimilar necessàriament al liberalisme polític.

Si bé durant el Trienni s'havia produït una primera ruptura en el si del grup governant amb l'ascens de professionals i menestrals vinculats decididament al liberalisme i l'aparició d'una facció radical agrupada al voltant del *Semi-Semanario Ilerdense*, animat, potser, per

16. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrraga: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 722.

17. LLADONOSA, Manuel (1993). *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: Pagès editors, p. 121.

18. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrraga: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 700; 722-723; LLADONOSA, Manuel (1993). *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: Pagès editors, p. 121-122 i 234.

19. BOTARGUES, Meritxell (2000). *Consumo cultural en la ciudad de Lleida (1808-1874)*. Lleida: Pagès editors. Universitat de Lleida, c. 3. Un balanç més acurat ens obligaria a considerar que Botargues no va poder analitzar les biblioteques de cap dels liberals més destacats.

Aribau,²⁰ no va ser fins al 1833, coincidint amb l'inici de la guerra civil, que es va consolidar el liberalisme lleidatà. Aleshores es va posar de manifest una certa ruptura entre el món rural (tant l'horta de Lleida com els pobles de l'entorn) i el món urbà; aquesta divisió ja s'havia fet evident durant el Trienni quan la Milícia Nacional es nodria principalment de menestrals, mentre el cos dels Voluntaris Realistes estava format majoritàriament per pagesos.

D'altra banda, en el conflicte armat que va enfrontar els partidaris de l'absolutisme i de la vella societat estamental amb el nou règim constitucional i que va assolir periòdicament el país a partir del Trienni, tant el sector majoritari del clergat, encapçalat pels mateixos bisbes, com bona part de la tradicional noblesa local, es van arrellenar amb la causa de l'absolutisme primer i del carlisme després. Les posicions del primer estaven condicionades tant per les qüestions doctrinals com per la política desamortitzadora de Mendizábal; mentre la desafecció d'algunes de les nissagues de la petita noblesa, que durant el Trienni havien donat suport al règim constitucional, era motivada, assenyala Josep Lladonosa, per l'abolició del règim senyorial.²¹ Ara bé, aquesta asseveració s'ha de matisar ja que si bé és cert que uns van reaccionar passant-se a les files del carlisme, d'altres, com ha posat de manifest Quintí Casals, es van integrar en el nou règim sense cap problema. D'altra banda, la recerca de Casals ha revelat, en la classe dirigent lleidatana, unes continuïtats molt més sòlides que les que tradicionalment s'havia pensat.²²

Com arreu, el procés de desamortització va generar una reordenació de l'ús públic dels diferents convents de la ciutat de Lleida; un patrimoni més aviat pobre tant en quantitat com en qualitat i del qual només han sobreviscut, després de múltiples transformacions: el convent dels dominics, a punt de convertir-se en Parador Nacional; i el dels carmelites descalços fins que el 2003 va ser enderrocat, excep-

20. Segons Lladonosa, és molt probable que les cròniques que publicava el citat periòdic sobre l'activitat de la corporació provincial, fossin escrites per Aribau. LLADONOSA, Josep (1969). *El naixement de Lleida contemporània*. Barcelona: Rafael Dalmau, p. 12-13.

21. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrrrega: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 723-724.

22. CASALS, Quintí (2002). *Polítics de Lleida. El poder local i les seves mutacions a través del temps (1716-1868)*. Lleida: Universitat de Lleida.

te l'església, per a construir el Museu de Lleida. D'altra banda, «el traspàs de propietats en mans de l'Església als nous propietaris laics» va ser, segons Josep Lladonosa, una herència «delicada i enutjosa en molts aspectes» a la qual va haver de fer front el liberalisme lleidatà; un procés que es va convertir en un dels factors que afavoriria el «desenvolupament del caciquisme».²³

La consolidació del règim constitucional va comportar la implantació d'una nova divisió i administració del territori: la província i la diputació provincial; i en conseqüència una nova tipologia de ciutat: la capital de província.

El procés d'implantació del nou model territorial va passar per diferents projectes i experiències. Pel que fa al cas lleidatà em sembla interessant assenyalar-n'hi dues que van acabar per resultar determinants.²⁴ En primer lloc, la de Napoleó de 1812; aleshores, Lleida era la capital d'un departament anomenat «Boques de l'Ebre», que s'estenia, per la banda de ponent, fins a la ribera del Cinca. Aquesta primera experiència, des de la perspectiva del poder polític, no va ser molt significativa i el prefecte francès, tot i haver estat considerat un bon prefecte, mai va aconseguir contrarestar del tot els efectes d'una ocupació militar molt repressiva. La segona experiència es va produir durant el Trienni Liberal. En el primer projecte de divisió per províncies d'aquell període, Lleida no era sinó un partit judicial de la Província de Tortosa. Aleshores, la Paeria lleidatana va enviar a Madrid una comissió formada per un canonge i el síndic de l'ajuntament, per tal d'exposar els mèrits que la ciutat reunia per a ser capital de província. Pels resultats obtinguts, s'ha de reconèixer que els comissionats van saber-ho argumentar amb prou convicció.²⁵

Durant aquesta experiència, encara que breu, es va produir un fet de cabdal transcendència: es va organitzar, per primer cop, una

23. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrraga: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 721.

24. BURGUEÑO, Jesús (1995). *Reordenament territorial a l'Espanya contemporània: la província de Lleida (1800-1850)*. Lleida: Publicacions de la Universitat de Lleida.

25. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrraga: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 696; SÁNCHEZ CARCELÉN, Antoni (2006). *La revolució liberal a Lleida (1820-1823)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, p. 75-76, 80.

Diputació Provincial. La nova institució, en la qual va jugar un paper destacat, com a secretari, el barceloní Bonaventura Carles Aribau, des d'una perspectiva de futur tindria un doble significat: d'una banda, era l'instrument de poder sobre un territori fins aleshores inexistent: la província; de l'altra, producte del règim liberal, es va convertir en un dels principals reductes d'aquesta tendència política, singularment de la facció més exaltada, que s'expressava, com ja he assenyalat, a través del periòdic *Semi-semanario Ilerdense*.

La Diputació —malgrat les dificultats plantejades per les partides realistes primer i carlistes més tard, que, en algun moment, unes i altres, van exercir un ampli control sobre la nova província— va permetre i estimular l'aparició d'una nova classe política, d'abast provincial, destinada a articular uns nous interessos i a inaugurar una nova manera de governar, elements que Josep Lladonosa identifica amb els orígens del «caciquisme»,²⁶ un dels trets més característics de la política lleidatana (i espanyola, és clar) de bona part de l'època contemporània.²⁷ En tot cas, es va anar desenvolupant, amb sorprenent rapidesa, una nova consciència territorial basada en la província.

Un procés semblant al que es va generar durant la creació de la divisió provincial, començant per les lluites d'influència entre els diferents ajuntaments, es va produir a l'hora de configurar els nous partits judicials:²⁸ l'escala organitzativa i administrativa immediatament per sota de la diputació i base territorial dels escons provincials.

Les diputacions eren dotades d'amplis poders sobre el territori: l'ordenava (creava i suprimia ajuntaments), tenia competències sobre serveis tan significats com ensenyament o sanitat, planificava les obres públiques i n'executava una part important, tenia responsabilitats fiscals (cobrament d'impostos) i intervenia de manera decisiva en el procés desamortitzador, alhora que havia de sostenir

26. LLADONOSA, Josep (1969). *El naixement de Lleida contemporània*. Barcelona: Rafael Dalmau, p. 51.

27. La mecànica del caciquisme, principalment a través del sistema electoral, ha estat analitzat per: PONS, Josep M. (2002). *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX (1843-1868)*. Lleida: Pagès editors i MIR, Conxita (1985). *Lleida (1890-1936). Caciquisme polític i lluita electoral*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

28. LLADONOSA, Josep (1974). *Història de Lleida*. Tàrrrega: F. Camps Calmet, editor, v. 2, p. 696-697.

la guerra contra el carlisme. Moltes competències, constata sovint Lladonosa,²⁹ per uns pressupostos molt magres.

Que la Diputació de Lleida havia assumit molt de pressa el seu paper de representant i administrador del territori provincial, es va posar de manifest quan el 1836, el capità general de Catalunya, Espoz y Mina, per motius de la guerra i secundant una idea de la Diputació de Barcelona, va proposar reunir les quatre diputacions en una mena de mancomunitat. La de Lleida va ser l'única que s'hi va negar en rodó, amb l'argument, cert d'altra banda, que la llei no ho permetia. Com que el capità general insistia —i de fet les de Girona i Tarragona ja havien enviat els seus representants—, els lleidatans ho van consultar al govern de Madrid, el qual, per R.O., va prohibir expressament la reunió.

Tanmateix, es fa difícil imaginar els motius reals d'una negativa tan contundentment sostinguda, sobretot si es té en consideració que l'any següent, el 1837, la Diputació de Lleida no es va negar a integrar-se al Consell Superior Central de Catalunya, creat per iniciativa del baró de Meer, també capità general, ni, durant la regència d'Espartero, en la Junta Suprema de Catalunya. S'ha d'assenyalar, encara, que més endavant, explica Josep Lladonosa, la Diputació lleidatana va donar suport als dos moviments que més van caracteritzar la singularitat catalana de la segona meitat del XIX: el proteccionisme i la Renaixença. Pel que fa a aquest darrer moviment, la Diputació va col·laborar en múltiples iniciatives culturals i patriòtiques d'abast català d'una manera més intensa d'allò que a priori hom podria suposar.

Malgrat tot, no és difícil constatar tant un primerenc sentiment de pertinença a la província, com una certa desconfiança vers una tendència centralista que els lleidatans atribuïen a les institucions barcelonines.³⁰ Uns sentiments que van acabar nodrint tant el «lleidatanisme» o com el «leridanismo»; concepte, aquest darrer, que ha tractat de vertebrar un discurs anticatalanista. Qüestions que tant

29. LLADONOSA, Josep (1974). *Historia de la Diputación de Lérida*. Lleida, 2 v.

30. LLADONOSA, Josep (1969). *El naixement de Lleida contemporània*. Barcelona: Rafael Dalmau, p. 41.

Josep Vallverdú, en diferents treballs,³¹ com Miquel Pueyo,³² han tractat abastament.

El final de la guerra civil a les comarques lleidatanes es pot situar el 1840, tot i que, tal com ha assenyalat Josep Lladonosa, «aquella mena de guerrillers mai no s'acabava a la terra».³³ Entre aquell any

i 1868 es desplegà la Lleida liberal, al ritme de la divisió general entre el predomini moderat de les dècades centrals del segle i el progressisme dels anys 1840-1843 i 1854-1856. Però era un ritme aparent, perquè el moderantisme depenia, molt més que el progressisme, del suport dels ressorts de l'estat per mantenir-se en el poder a la ciutat de Lleida; alhora que el progressisme lleidatà dominant era menys exaltat que en altres zones, com ho manifesta que una part del seu nucli col·laborés amb el govern de la Unió Liberal els anys seixanta. Mentre, com el 1820-1823 i durant els anys trenta, la milícia canalitzava els afanys de grups urbans més populars i feia aparèixer personatges i opcions més radicalitzades, predemocràtiques primer, i clarament democràtiques després, especialment quan sorgiren descontentaments amb les posicions polítiques censatàries o més pragmàtiques dels progressistes.³⁴

També el desenvolupament cultural marxaria a un ritme notablement diferent al que s'imprimia des de Barcelona. I així, segons Josep Borrell,³⁵ no seria fins a la dècada de 1840-1850 que les antigues influències il·lustrades van començar a cedir el pas a un romanticisme incipient de base historicista. D'acord amb la nova tendència, van aparèixer noves publicacions com ara *El Pasatiempo. Semanario de intereses materiales y de literatura* (1845) i *El Alba Leridana* (1859) que

31. VALLVERDÚ, Josep (1967). «Lleida i Barcelona». A: LLADONOSA, Josep [et al.] (1967). *Lleida, problema i realitat*. Barcelona: Edicions 62, p. 165-207; i, «Lleida i l'esperit». A: *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes* (1971). Barcelona: Pòrtic, p. 87-104.

32. PUEYO, Miquel (1984). *Lleida: ni blancs ni negres, però espanyols*. Barcelona: Edicions 62.

33. LLADONOSA, Josep (1965). *La primera guerra carlina a les terres de Lleida*. Barcelona: Rafael Dalmau, p. 65.

34. JOVÉ, Antoni; LLADONOSA, Manuel; VICEDO, Enric. *El segle XIX*. Lleida: Pagès editors (*Història de Lleida*, 7), p. 301.

35. BORRELL, Josep (1984). *Escriptors contemporanis de Ponent 1850-1980*. Lleida: Ajuntament de Lleida (La Banqueta, 4), p. 13-14.

va ser el primer a fer-se ressò de la renaixença literària catalana. Al mateix temps, la premsa d'orientació generalista reflectia, cada cop més, un liberalisme pluralista i d'àmplia base; d'aquesta cal destacar el *Aquí estoy*, aparegut, també, el 1859, portantveu d'unes posicions més crítiques i avançades que el seu rival *El Alba* i que a partir de 1868 va accentuar la tendència republicana i federal. Al mateix temps es van crear noves institucions que articulaven la nova societat liberal i burgesa com ara el Liceo Artístico y Literario (1842) o el Casino de Lérida (1852), precedent immediat del Casino Principal. Des de la perspectiva de les organitzacions populars s'ha de destacar la creació del Casino d'Artesans, que acolliria la Societat Coral l'Artesana (1864), el primer dels «cors Clavé» que hi hauria a la ciutat. En una posició crítica amb aquest moviment es situava l'Orfeón Leridano (1861), precedent remot de l'Orfeó Lleidatà.

Tot plegat va permetre la consolidació d'una generació renovadora i dinamitzadora de la vida cultural i política, l'obra de la qual, em sembla important posar-ho de relleu, es projectaria per damunt de les diferents conjuntures polítiques fins a la guerra civil de 1936, imprimint, així, la indispensable continuïtat que ha de tenir qualsevol empresa cultural capaç d'influir en la vida d'un poble. Algunes de les personalitats més rellevants d'aquell primer grup (l'historiador Marià Oliveras, el matemàtic Juan Miguel Sánchez de la Campa, el doctor en farmàcia Francesc Bonet Bofill, el metge Jaume Nadal o el també historiador Miquel Ferrer Garcés) van ser professors de l'Institut Provincial de Segon Ensenyament creat el 1841;³⁶ el primer director del qual va ser el sacerdot i acadèmic Josep Castel, ja citat. El mateix any i per iniciativa de la Diputació de Lleida es creava la primera escola destinada a la formació de mestres, embrió de la futura Escola Normal de Magisteri.

El 1862, per iniciativa del sacerdot Josep Maria Escolà es va fundar l'Acadèmia Bibliogràfica-Mariana, l'empresa més original i ambiciosa del modern catolicisme lleidatà. L'Acadèmia, deia el seu

36. Va ser el segon institut que es va crear arreu d'Espanya, quatre anys abans de l'ordenació de l'estat sobre aquests centres educatius. De fet, l'institut de Lleida es va crear en el marc de polèmica generada pel trasllat de la Universitat de Cervera a Barcelona (decidit definitivament el 1842) i que Lleida també reclamava.

Reglament aprovat al 1918, «tiene por objeto honrar a la santísima Virgen y difundir el conocimiento de sus excelencias y glorias, preferentemente por medio de la Literatura y el Arte». D'acord amb aquest programa es van fomentar els certàmens literaris i l'activitat editorial. Aquells s'han anat celebrant anualment des de 1863. En el context cultural dels primers anys, aquests certàmens literaris (que s'inspiraven en els Jocs Florals) van representar un estímul a la creació literària i una oportunitat per apropar a Lleida destacades figures de la literatura catalana. En totes aquestes iniciatives hi van tenir un paper decisiu alguns dels secretaris de l'Acadèmia com ara Lluís Roca Florejachs o Manuel Gaya Tomàs, homes eminents de les lletres lleidatanes. Tanmateix, a partir de la instauració dels Jocs Florals a Lleida (1895), la qualitat literària del certamen de la Mariana va anar entrant en una llarga etapa de decadència, alhora que l'orientació del catolicisme cap a posicions integristes, decididament durant el Sexenni, van acabar limitant l'acció i la influència de l'Acadèmia Mariana, aleshores dirigida pel canonge Brugulat que també ho era de la combativa Acadèmia de la Joventut Catòlica.

La revolució de Setembre de 1868 va encetar una etapa destinada a reorientar, des d'una perspectiva democràtica, el règim moderat que havia governat Espanya, pràcticament de manera ininterrompuda, durant gairebé tres dècades. A Lleida, el Sexenni va permetre la consolidació dels corrents culturals iniciats en el període anterior però ara sota la decidida influència del republicanisme federal. Aquest es va imposar tant a les eleccions municipals de desembre de 1868 com a les generals de gener de 1869. Tot i la participació d'alguns grups a la insurrecció federal d'octubre 1869, el republicanisme lleidatà, en general, va mantenir una política moderada, d'apropament al liberalisme progressista, i governamental durant l'etapa republicana, actitud que els va valdre les recriminacions de l'intransigent *Estado Catalán* de Valentí Almirall. I així, a mitjan 1872 tornaven a les institucions locals i al maig d'aquell any el federal Ramon Castejón va ser elegit alcalde. Els republicans van revalidar la majoria a les eleccions municipals de febrer de 1873, les primeres de la República; van ser, però, unes eleccions singulars ja que no hi havia cap altra candidatura, cosa que va propiciar una elevadíssima abstenció (388 votants

en un cens de 2.054); la candidatura federal també es va imposar a les eleccions generals de maig del mateix any.

Tot i que molt probablement va tenir un abast molt limitat, com també l'havia tingut una Societat de Socors Mutus promoguda el 1853 pel republicà Castejón, el 1872 existia una Federació Local de la Regió Espanyola formada per seccions de sabaters, sastres, paletes, fusters, tipògrafs, ferrers, maquinistes, fogoners, pastissers i oficis diversos. Curiosament, en les divisions que van acabar escindint la Regió Espanyola, la federació lleidatana es va inclinar per les posicions marxistes, cosa que Joaquim Maurí, al seu dia, es va cuidar de posar de relleu.

D'altra banda, el 1873 es va fundar el Círculo Cristiano-Esperitista, que, a partir de 1875, va publicar la revista *El Buen Sentido*, dirigida per Josep Amigó Pellicer, catedràtic de l'Institut. Des de la perspectiva sociopolítica, sembla que l'espiritisme lleidatà era un moviment proper al republicanisme. Si es té en consideració que l'espiritisme era un moviment doctrinal oposat al catolicisme hegemònic, no pot sorprendre la seva proximitat ideològica i organitzativa al principal moviment d'oposició al sistema social i polític dominant; moviment que, com acabo de dir, havia experimentat una notable expansió durant els anys del Sexenni Democràtic. Des de la perspectiva doctrinal, a part del mateix Amigó, s'han d'assenyalar les posteriors aportacions dels metges Marià i Humbert Torres.³⁷

La restauració de la dinastia borbònica el desembre de 1874 i la conseqüent derrota política del republicanisme no van significar que aquest renunciés a les iniciatives culturals en marxa, cosa que li va permetre mantenir una certa capacitat d'influència social. Homes de llarga trajectòria política i cultural com els germans Marià i Pere Pérez, aquest darrer antic director del periòdic *Aquí Estoy*; Carles Nadal; Agustí Alió; Manuel Pereña Puente, advocat i professor i que jugaria anys a venir un paper decisiu en la recuperació del republicanisme lleidatà; Miquel Ferrer Garcés, intel·lectual i polític, possiblement un dels mentors del grup; o Josep Sol, empresari de les arts gràfiques i alcalde el 1864, van continuar dirigint la principal activitat cultural lleidatana. Tampoc es va produir una radical ruptura en el

37. BARRULL, Jaume (2009). *Humbert Torres. Metge, filòsof, polític*. Lleida: Edicions Alfazeta, c. 3.

camp de la premsa: *El Cronicón Ilerdense*, publicat al 1875, i la seva successora *Revista de Lérida*, que va sortir entre aquell any i 1879, eren les hereves naturals d'*El Alba Leridana* o de l'*Aquí Estoy*; ni en el de les institucions culturals: la Sociedad Literaria y de Bellas Artes continuava la feina de l'Ateneo Leridano, fundat el 1870.

Va ser en aquest ambient on es va covar el moviment de la Renaixença a Lleida. No tant, però, com la natural conseqüència dels plantejaments culturals i artístics d'aquest grup, sinó com un efecte col·lateral. En definitiva, ha assenyalat Josep Borrell,³⁸ la preocupació per obrir la societat lleidatana a allò que culturalment passava fronteres enllà va acabar per preparar el terreny a la recuperació de la cultura catalana. En tot aquest procés no hi eren aliens els pressupòsits romàntics del grup, no només en allò que tenen de modernitat, sinó també perquè eren un estímul a la recerca del propi passat, supòsit bàsic de la primera Renaixença.

Des de la perspectiva del desenvolupament dels corrents pròpiament renaixentistes, cal assenyalar el paper decisiu del metge i poeta Lluís Roca Florejachs i el professor i historiador Josep Pleyan de Porta, director d'*El Cronicón*. Roca va guanyar tots els primers premis de poesia del capítol destinat a la recuperació del passat lleidatà del certamen literari que a partir de 1877 va organitzar la Sociedad Literaria; de fet, ja havia guanyat la flor natural als Jocs Florals de Barcelona de 1863. Tots dos connectaven millor amb les propostes renaixentistes, de caràcter romàntic i conservador, que no pas el progressisme republicà fins aleshores hegemònic. Amb ells s'ha de destacar, també, un grup d'homes d'acció, bàsics en la feina de posar en marxa el catalanisme cultural i polític, i que alhora cobrien distints buits: eren periodistes, poetes, organitzadors i agitadors polítics i culturals. Sense destriar massa, cal considerar els noms, entre d'altres, de Ferran Renyé, de Joan Bergós Dejuan o Enric Arderiu, que va ser cridat a dirigir el periòdic barceloní *La Renaixença*.

La creació, l'any 1878, de l'Associació Catalanista de Lleida va introduir un decisiu factor de canvi, tant en el món cultural com en el polític. La nova entitat va ser fundada per Pleyan de Porta i Frederic Renyé Viladot, que es convertiria en la seva ànima organitzadora,

38. BORRELL, Josep (1984). *Escriptors contemporanis de Ponent 1850-1980*. Lleida: Ajuntament de Lleida (La Banqueta, 4), p. 14-15.

fins al punt que l'entitat només sobreviuria uns pocs mesos a la mort d'aquest el 1903. L'Associació, adherida a la Unió Catalanista, «patí discrepàncies similars, ha assenyalat Conxita Mir, a les que es servaren en el si del moviment catalanista fins a fragmentar-se en dos nous agrupaments: l'Associació Catalunya i la Munió Catalanista l'Avenç».³⁹ I així, mentre la segona, més possibilista, va ser base per a la creació de la Lliga Regionalista a Lleida, l'Associació va continuar adherida a la Unió i defensant posicions més radicals, alhora que desenvolupava una important activitat cultural, en la qual van destacar, per la seva rellevància i continuïtat, els Jocs Florals.

Els primers Jocs Florals de Lleida es van celebrar al Teatre dels Camps, el diumenge de la festa major de maig de 1895. En aquell moment, els Jocs Florals de Barcelona, instituïts al 1859, i que servien de model als de Lleida, havien iniciat una franca decadència, però a Lleida, la situació era tot una altra: com ja s'ha indicat, la Renaixença pròpiament dita estava pràcticament començant. Pels interessos del catalanisme incipient lleidatà, els Jocs Florals complirien perfectament amb una doble funció. En primer lloc cultural: d'una banda, va ser un decisiu estímul a la creació literària en llengua catalana; els resultats de l'aposta es van fer ben palesos sobretot en la generació següent. De l'altra, es va convertir en una magnífica tribuna per a la cultura catalana a les terres de Ponent: Àngel Guimerà, Víctor Balaguer, mossèn Jaume Collell, mossèn Verdaguer, Narcís Oller, Joan Maragall, Miquel dels S. Oliver, mossèn Alcover, i tantes d'altres personalitats de la cultura catalana hi van actuar de mantenidors. En segon lloc, com a festa social, perfectament integrada en la festa major, van contribuir a treure el catalanisme dels reduïts cenacles literaris, a prestigiar-lo socialment i a assolir, d'aquesta manera, carta de naturalesa.

Paral·lelament, el catalanisme lleidatà, seguint el model general, va anar creant d'altres plataformes, entre les quals s'ha de destacar, en un primer moment, l'Associació Excursionista Ilerdanesa, creada el 1884. Es tractava d'un excursionisme preocupat tant per salvar els monuments amenaçats pel procés de desamortització, com també, per l'interès per totes aquelles tradicions i costums que hom consi-

39. MIR, Conxita (1996). «El catalanisme conservador a Lleida: balanç d'un trajecte». A: *El catalanisme conservador*. Girona, p. 219.

derava l'essència del país, actitud que acabaria contribuint a posar les bases del folklorisme modern. A Lleida, el mentor intel·lectual i el principal promotor d'aquest moviment va ser, una vegada més, Pleyan de Porta fundador, juntament amb Renyé, de l'Associació. Pleyan, el 1880, ja havia estat el principal impulsor de l'*Album històric, pintoresc i monumental de Lleida i sa província*, codirigit amb Renyé Viladot i en el qual també va participar com a autor Roca Florejachs. L'Associació, tot i que va tenir una vida curta, a causa, principalment, que Pleyan va morir el 1891 i que les preocupacions de Renyé s'havien anat decantant cap al camp de la política, va posar les bases del futur desenvolupament de l'excursionisme lleidatà. Una herència que va recollir, el 1906, el Centre Excursionista que va desenvolupar una important activitat principalment des del punt de vista de redescobrir i preservar la cultura de les comarques lleidatanes. Els treballs impulsats pel Centre es publicaven, a partir de 1908, al *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda*, una revista que va assolir un prestigi justament reconegut, principalment durant la primera etapa, entre 1908 i 1912, que va ser, també, la de més continuïtat. Val a dir que el Centre no tindria una Comissió d'Excursions fins al 1926.

D'altra banda, el 1883 havia aparegut *Lo Garbell*, del qual només van sortir dinou números, però que va inaugurar una doble tradició: la de premsa satírica i festiva, i, sobretot, la d'una llarga llista de capçaleres en català, entre les quals s'ha de destacar, d'aquella primera etapa: *La Comarca de Lleyda*, fundada per Frederic Renyé el 1897, era de caràcter mensual i de contingut literari i cultural; més endavant, el 1900, també de la mà de Renyé, es va transformar en un setmanari de caràcter polític adherit a la Unió Catalanista; es va publicar fins al 1908. El 1899 van aparèixer dos periòdics més: *Lleyda Catalana*, sota la direcció de l'antic carlí Manuel Roger de Llúria, en un primer moment de caràcter popular i humorístic, però aviat es va convertir en un periòdic cultural; i *La Veu del Segre*, que si bé va nèixer com una revista cultural, prompte es va convertir en el portaveu de la nova Lliga Regionalista; finalment, *Lo Campanar de Lleyda* (1901) representava la incorporació al catalanisme de sectors que provenien del catolicisme i del carlisme.

Tanmateix, aquell primer catalanisme no aconseguiria superar l'estadi de proposta minoritària fins a les eleccions de Solidaritat

Catalana, l'abril de 1907. Des d'una perspectiva de futur, però, la victòria de la candidatura solidària a tots els districtes de la circumscripció, excepte al de Sort-Vielha on no s'havia presentat, va comportar la consolidació, singularment a la ciutat de Lleida, del republicanisme catalanista i d'esquerres representat per Joventut Republicana.⁴⁰

Tot i que els partits dinàstics aconseguïen recuperar-se de la desfeta de 1907, la política lleidatana ja no tornaria a ser igual. Havien fet acte de presència unes noves forces, catalanistes i democràtiques, capaces de disputar-los l'hegemonia exercida fins aleshores. Al mateix temps, Solidaritat va significar, també, la definitiva incorporació de Ponent a l'específica dinàmica política catalana.

Aquestes tendències de canvi es van consolidar el 1917. Aquell any una Concentració Popular antidinàstica va guanyar clarament les eleccions municipals i convertia a Humbert Torres en el primer alcalde elegit democràticament des de l'època del Sexenni. Alhora, una escissió del sector autonomista del Partit Liberal, encapçalada per homes tan significats com Romà Sol, Manuel Florensa o l'aranès Josep M. Espanya, reforçava i donava nou impuls a la fins aleshores poc arrelada Lliga Regionalista. Sota aquesta nova hegemonia, doncs, les forces polítiques lleidatanes van participar molt activament, tant en el govern de la Mancomunitat com a les campanyes autonomistes de 1918-1919.

D'altra banda, la ciutat estava canviant: al cens de població de 1910 Lleida tenia 24.531 habitants, mentre que deu anys més tard en tenia 38.165. Bona part d'aquest creixement és degut a l'arribada de gent d'altres indrets d'Espanya atreta per la construcció de grans obres públiques, hidroelèctriques principalment. En tot cas en el cens de la població activa de 1920, la població agrícola havia deixat de ser el grup principal, passant d'un 27,05 per cent el 1910 a un 14,56 el 1920. El sector industrial donava ocupació al 14,71 per cent, mentre el sector serveis al 22,55; aquest darrer, però, es tractava d'un sector molt heterogeni i encara poc modernitzat ja que un 8,46 per cent del total eren funcionaris, militars o clergues.

40. BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita (2003). *De la Restauració al franquisme*. Lleida: Pagès editors (*Història de Lleida*, 8), p. 83-85; BARRULL, Jaume (2009). *Humbert Torres. Metge, filòsof, polític*. Lleida: Edicions Alfazeta, p. 35-42.

Tots aquests canvis van facilitar la formació d'una nova classe dirigent, formada, substancialment, per professionals liberals, que va impulsar la modernització de la ciutat amb força decisió. Es tractava d'una burgesia econòmicament solvent, culturalment sòlida i orientada, cada cop més, cap a posicions democràtiques —i en molts casos republicanes— i que havien fet del catalanisme —en primer lloc del catalanisme cultural— l'eix vertebrador de llur acció civil.

De l'altra banda, la transformació de l'estructura ocupacional va permetre tant l'aparició de nous sectors laborals, en molts casos encara dependents d'unes estructures semiartesanal, com l'ampliació i la consolidació d'altres amb més tradició. Tot plegat va estimular la creació d'unes primeres organitzacions obreres sota la influència dels republicans, dels radicals o de Joventut, i a partir de l'organització del Centre Obrer (1913) d'una manera autònoma. El 1915, la CNT va imposar la seva influència en el Centre Obrer i el moviment obrer lleidatà es va escindir entre anarquistes i socialistes; aquests, com a mínim en un primer moment, van tenir el suport de Joventut Republicana. El 1919, apareix sota la influència ideològica de Joaquín Maurín, *Lucha Social*, portantveu d'una facció dissident de la CNT influenciada per la Revolució Russa. La singular evolució d'aquest grup va acabar caracteritzant el moviment obrer lleidatà de la dècada dels trenta.

Els esforços culturals de l'últim terç del segle XIX van fructificar, com ja he insinuat més amunt, al llarg del primer terç del segle XX, aconseguint, així, el sentit de continuïtat que es pot trobar a faltar durant llargues etapes de la nostra història. Una continuïtat que, tanmateix, hom podria considerar-la com un símptoma de poca empenta o d'anar, encara, massa endarrerits respecte a la tendència general del país marcada, naturalment, des de Barcelona. L'esperit imperant, com a mínim durant uns quants anys, seria encara el de la Renaixença, guiat, substancialment, per una voluntat de redreçament. Així, no deixa de ser significatiu —i paradoxal— que, tal com ha assenyalat Josep Borrell,⁴¹ l'instrument de difusió del noucentisme a Lleida continuessin sent els Jocs Florals. Josep Carner i Pompeu Fabra van presidir els dels anys 1914 i 1915; a la llista de presidents,

41. BORRELL, Josep (1984). *Escriptors contemporanis de Ponent 1850-1980*. Lleida: Ajuntament de Lleida (La Banqueta, 4), p. 73.

però, hi podem trobar, també, homes amb una trajectòria més d'acord amb la vella tradició jocfloralesca. El prestigi literari de Josep Estadella o de mossèn Anton Navarro es va forjar, encara, en aquest marc, el dels Jocs Florals, o el mateix Jaume Agelet Garriga, diplomàtic de carrera, va provar sort tant als Jocs com al Certamen de la Mariana. Els Jocs Florals de Lleida es van celebrar fins a l'any 1923, que van ser suspesos per la Dictadura de Primo de Rivera. Després, durant els anys republicans, es tornarien a recuperar, però sense el ressò ni la influència que havien tingut en la primera època.

Tanmateix, des del punt de vista de les entitats culturals es van produir canvis significatius, singularment de la mà d'un major compromís amb el catalanisme polític i, per tant, sota la influència de les importants mobilitzacions que aquest va impulsar principalment a partir de la segona meitat de la dècada de 1910. Qui millor va expressar aquest nou plantejament va ser l'Associació Cultural Catalanista, inspirada en l'ideari radical de Francesc Macià. L'Associació, que havia nascut aprofitant la mobilització que havia generat la primera Diada de la Llengua (1916), va publicar, entre 1916 i 1917, la revista *Catalunya*. Tres anys més tard, es va adherir a la Federació Demòcrata Nacional liderada per Macià i dins la qual va actuar amb el nom de Joventut Nacionalista. Val la pena assenyalar, però, que a les comarques lleidatanes la influència d'aquestes posicions radicals —*separatistes*, si utilitzem la nomenclatura de l'època— sempre va ser molt limitada i que en definitiva la plataforma política de Macià, tal com es va posar de relleu a la caiguda de la Dictadura, va ser Joventut Republicana.

El tarannà dels homes d'aquest període ens recorda molt els de l'etapa anterior. Són gent bregada en mil feines: des de l'activisme cultural enfront dels Jocs Florals o del Centre Excursionista, fins a la creació literària, en les seves diferents vessants o el periodisme i l'activitat política. Alguns venien de la generació anterior, com Magí Morera, l'home pont entre les dues generacions i indiscutible patriarca de les lletres lleidatanes; Enric Arderiu o Joan Bergós Dejuan; d'entre l'anomenada *generació del noucents*,⁴² que s'estrenava ara, es pot enumerar: Josep Estadella, metge, poeta i polític lerrouxista; Felip Solé Olivé,

42. BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita (2003). *De la Restauració al franquisme*. Lleida: Pagès editors (*Història de Lleida*, 8), p. 177 i s.

professor i home de la Lliga; Humbert Torres i Alfred Pereña, dirigents de Joventut Republicana; Ramon Xuriguera, escriptor; Antoni Bergós, advocat i polític d'Acció Catalana; Salvador Roca Lletjós, professor i historiador; Manuel Herrera Ges, activista cultural i fotògraf; Frederic Godàs, fundador del Liceu Escolar, una escola pionera de la renovació pedagògica.

La Dictadura, com arreu, va comportar un parèntesi, però no una dramàtica ruptura. Sobretot des del punt de vista cultural, el règim militar va deixar oberta alguna escletxa i així es van publicar dues de les millors revistes culturals de la Lleida contemporània: *Lleida* (1921-1930), molt propera a Joventut Republicana, ja que els seus impulsors principals van ser Humbert Torres i Alfred Pereña; i *Vida Lleidatana* (1926-1930). Aquesta darrera, amb un disseny molt més acurat i innovador, era més pluralista que la primera, tant des del punt de vista temàtic com per la nòmina de col·laboradors. D'altra banda, el 1925 es va fundar l'Ateneu Lleidatà, presidit per Antoni Bergós, que va desenvolupar una important activitat cultural i cívica de caràcter catalanista.

A la caiguda de la Dictadura, el republicanisme va reaparèixer com una força potent i organitzada. L'1 d'octubre d'aquell any el conjunt de forces republicanes van començar a publicar el diari *La Fornada*, dirigit per Ramon Xuriguera. El complot de desembre de 1930 contra la monarquia —conegut com els fets de Jaca— tenia a Lleida importants ramificacions militars i civils. Alhora, les dretes van aparèixer notablement desmantellades, principalment el vell aparell dinàstic que havia estat engolit per la pràctica política del règim militar. La Lliga, tot i que va aconseguir ésser la força de dretes més votada durant l'etapa republicana, no va poder superar del tot la tradicional debilitat, principalment a la ciutat de Lleida. No és d'estranyar, doncs, que aquest panorama afavorís un cert protagonisme d'aquelles forces més lligades al catolicisme, com ara el carlisme i, més endavant, la CEDA. Un catolicisme, sobretot el del bisbat de Lleida, tradicionalment escorat cap a posicions molt poc permeables als canvis que s'havien anat produint en el si del catolicisme català.

L'hegemonia republicana es va fer palesa de manera aclaparadora, tant a les eleccions municipals del 12 d'abril de 1931 com en eleccions a Corts constituents del juny següent. Més d'un any més tard,

Esquerra Republicana (ERC), aleshores en solitari, va repetir l'èxit, a les primeres eleccions al Parlament de Catalunya de novembre de 1932.

La proclamació del nou règim va coincidir amb l'aparició d'una nova generació que hem identificat, justament, com *la generació de la República*.⁴³ L'ambient de canvi, propiciat per les reformes polítiques i socials del nou règim, van contribuir que la nova generació, potser millor que les precedents, s'afirmés contra els immediats predecessors, als que consideren excessivament conservadors, tant en art com en política. Totes aquestes circumstàncies van afavorir un desplaçament dels elements culturals més actius i creatius, cap a l'esquerra política, en gran part, sota la influència del Bloc Obrer i Camperol, com a mínim fins als fets d'octubre de 1934 i, des d'un punt de vista artístic, cap a les avantguardes. Aquest fenomen va ser especialment notable en el camp de les arts plàstiques on van començar a destacar noms com els de Leandre Cristòfol, Josep Viola, Antoni García Lamolla o Enric Crous, editor de la revista *Art* (1933-1934). També s'ha de destacar *Polèmica* (1935), una revista que presentava un grafisme d'avantguarda i un to radical, tant en la literatura de creació com en els reportatges. En aquesta mateixa línia, del desplaçament cap a l'esquerra, s'han de situar els moviments relacionats amb la renovació pedagògica i la defensa de l'escola pública, com ara el grup de mestres «Batec», molt en la línia de Freinet, o la creació del sindicat d'ensenyants FETE, però també amb iniciatives com la creació de l'Ateneu Popular, en l'òrbita del Bloc, i l'Ateneu Llibertari, que va publicar *Acràcia*.

Sens dubte, principalment des del punt de vista de les lletres, el més destacat d'aquesta generació va acabar essent Màrius Torres. Torres va viure poc la Lleida de la República, un any i mig a tot estirar, i per motius distints hi va tenir una participació modesta: alguns articles a *La Jornada*, el periòdic de Joventut, i algunes conferències a l'Ateneu Popular. L'obra poètica de Torres, substancialment l'escriu a Puig d'Olena i no veurà la llum fins al 1947 a Coyoacám, Mèxic. La biografia de Màrius Torres, doncs, va estar marcada per la malaltia, però també, com la de tota la resta de la seva generació, per la guerra i la revolució i les seves conseqüències: la repressió i l'exili en molts casos.

43. *Ibidem*, p. 198.

Les fortes resistències al programa reformista republicà i les tensions que la seva aplicació van generar en la mateixa coalició governant van propiciar la victòria del centredreta a les eleccions generals de novembre de 1933. A la circumscripció de Lleida, una coalició entre la Lliga i el carlisme va arrabassar la majoria a ERC. La paràlisi de la política de canvi per part dels diferents governs de centredreta, tant des de la perspectiva de les polítiques socials com des del punt de vista autonòmic (sentència sobre la llei de Contractes de Conreu), va anar generant un clima social i polític en alguns aspectes prerrevolucionari. La pedra de toc, per l'ampli arc republicà-socialista, era l'entrada de la CEDA, al govern de la República ja que es tractava d'un partit que no amagava una rotunda oposició tant a les reformes del primer bienni, com a la mateixa Constitució de 1931 i a l'Estatut de Catalunya; cosa que finalment va aconseguir, sota la presidència de Lerroux, el 4 d'octubre de 1934. La suma de totes aquestes circumstàncies, en un context europeu presidit per l'ascens del feixisme i de l'autoritarisme, va abocar a un alçament revolucionari, principalment a Catalunya i Astúries, aquell mateix octubre de 1934.

Aquells fets i la indiscriminada i dura repressió que els va seguir van radicalitzar les posicions, de manera que les eleccions de febrer de 1936 es van presentar com un enfrontament entre dos blocs. La victòria del Front Popular va decidir a amplis sectors de les dretes socials i polítiques pel cop d'estat, cosa que es produiria el 18 de juliol de 1936.

A Lleida, l'alçament militar de juliol de 1936 va comptar amb el suport polític i personal de destacats dirigents de la CEDA i del carlisme, així com amb una notable participació de joves armats, d'aquests dos partits i de la Falange. Fracassat l'intent de cop d'estat i iniciada la guerra, la vida de la ciutat va estar condicionada per una revolució protagonitzada per les organitzacions obreres locals que el mateix dia 20 de juliol van arraconar les autoritats republicanes i van fer-se amb el control de les institucions, alhora que es posava en marxa tota una nova estructura organitzativa que girava entorn d'una assemblea de sindicats i d'un Comitè de Salut Pública. La doble circumstància que Lleida fos pas obligat per la majoria de les columnes que anaven cap al front d'Aragó i que fos la ciutat catalana més propera a aquell front, va contribuir, d'una manera important, a fomentar un clima

d'inestabilitat molt notable. Tot plegat va generar un important nivell de violència, tant contra els béns materials, de l'església principalment, com, sobretot, contra les persones. A partir de desembre, l'impuls revolucionari es va veure frenat per l'evolució que es va anar imposant en el bàndol republicà, de manera que el nou ordre sorgit dels fets de juliol i els seus principals projectes (com la municipalització de l'habitatge) es van empantanar enmig d'una disputa entre les distintes faccions i la gravetat dels problemes que ocasionava la guerra. Els efectes d'aquesta cada cop eren més notables i així, tot i els esforços que es van fer per mantenir un cert nivell de normalitat en les condicions de la vida quotidiana, aquesta era cada cop més difícil i conflictiva. La vida de la ciutat es va veure definitivament alterada quan el 2 de novembre de 1937 va sofrir un brutal bombardeig per part d'avions italians en el qual van morir més de dues-centes persones. Cinc mesos més tard, i després d'una dura batalla, les tropes del general Franco ocupaven la ciutat. El front militar es va estabilitzar a Lleida durant nou mesos, fins al 6 de gener de 1938.

La capacitat destructiva de la guerra va deixar una pesada herència. Als incendis de l'estiu de 1936, en què pràcticament van cremar totes les esglésies de la ciutat amb la conseqüent destrucció de nombroses obres d'art, s'hi han de sumar els efectes devastadors dels bombardeigs de novembre de 1937 i d'abril de 1938 i els estralls produïts per nou mesos de front. El 1939, la ciutat presentava un panorama desolador: cases esfondrades i incendiades, els serveis bàsics seriosament afectats i les principals vies urbanes obstruïdes per les runes, sota les quals, en molts casos, encara hi havia sepultades moltes de les víctimes de la batalla de l'abril de 1938.

El paisatge humà no era pas millor. Tot i que durant els mesos de front la vida ciutadana s'havia anat recuperant, la ciutat continuava mig despoblada. El març de 1938, davant l'avanç de les tropes franquistes, els lleidatans havien abandonat massivament la ciutat: uns Catalunya enllà, encetant una vida de refugiats que, en molts casos, els acabaria portant a l'exili; d'altres, escapant simplement d'una previsible i imminent activitat bèl·lica, van buscar refugi a les torres de l'horta o als pobles dels voltants, a banda i banda del Segre. El retorn va ser molt lent ja que, a causa del front, la ciutat ni era segura ni còmoda.

D'altra banda, sobretot durant els mesos de front, Lleida era, literalment, una ciutat ocupada per un exèrcit i per unes forces polítiques descaradament hostils. Durant aquells mesos, ha escrit Joan Sagués,⁴⁴ lluny d'haver-se restaurat la pau, com proclamava —i continuaria proclamant— la propaganda del règim, es van reproduir moltes de les situacions de violència, d'inseguretat i de descontrol de l'estiu de 1936.

Com al 1707, ara les terres de Lleida eren les primeres a ser ocupades pel franquisme i com aleshores es convertien en un banc de proves. La repressió va recuperar l'aspecte més contundent dels primers mesos de guerra: els afusellaments sense cap mena de formalisme legal i les fosses anònimes van ser freqüents, principalment a les terres del Pallars. La imposició del castellà, singularment en una ciutat ocupada, va ser molt contundent.

El catolicisme lleidatà de postguerra, traumatitzat per la persecució soferta durant la revolució, es va adaptar amb entusiasme a l'ambient ultraconservador, espanyolitzador, intolerant i triomfal que caracteritzaria l'anomenat nacionalcatolicisme. Els nou mesos de front van facilitar que aquest, sota el guiatge del menorquí Manuel Moll, mirés preferentment cap a Saragossa i el Pilar convertits en símbols principals de la nova situació. De fet, en uns anys durant els quals les peregrinacions eren freqüents, es va haver d'esperar fins al 1947 per organitzar la primera pujada oficial a Montserrat. Aquesta disposició d'ànim va anar acompanyada d'un total bandejament de la llengua catalana, tant del culte com de la totalitat de les activitats pastorals, fins al 1952, quan el bisbe del Pino va autoritzar que a les parròquies catalanes s'ensenyés el catecisme en aquesta llengua, mentre a les de la ciutat de Lleida i a les d'administració aragonesa (i de parla catalana moltes d'aquestes) s'havia de continuar fent en castellà.

Derrotada la cultura política —i la cultura en general— que lentament s'havia anat construint en més de mig segle, la nova classe governant va recuperar, amb no poc entusiasme, el vell esperit de capital de província. No debades tres dies després de l'ocupació de

44. SAGUÉS SAN JOSÉ, Joan (2003). *Una ciutat en guerra. Lleida en la Guerra Civil espanyola (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 518 i 520-525.

la ciutat, un decret del general Franco abolia expressament l'Estatut de Catalunya i retornava a les províncies catalanes «el honor de ser gobernadas en pie de igualdad con sus hermanas del resto de España». Un provincialisme que es movia entre l'exaltació i la fidelitat a l'Espanya catòlica, castellana i centralista —el perill centralista només provenia de Barcelona— i al *Caudillo*. L'exaltació del localisme, d'altra banda tan característic d'una mentalitat provinciana, s'expressava, com ja s'ha assenyalat, principalment, a través del *leridanismo*, profundament i sincerament anticatalanista.

L'Institut d'Estudis Ilerdenses, creat per la Diputació Provincial presidida per Josep M. de Porcioles el 1942, va ser la institució més representativa d'aquella cultura provinciana. Ara bé, no cal oblidar que la seva fundació va ser, principalment, una iniciativa d'uns homes que havien estat molt vinculats al catalanisme cultural com ara Herrera Ges, Solé Olivé o Josep Sol, o a la Lliga com els mateixos Porcioles i Solé Olivé.

Durant dues llargues dècades, sota la indiscutible direcció del governador civil, tal com marcava la tradició centralista espanyola, el franquisme va dominar la vida política, econòmica i social de la província. Lleida, però, durant tot aquell període, no va tenir ni la capacitat —ni potser la voluntat— per exercir la capitalitat de les terres de Ponent, limitant-se a les funcions administratives d'una capital de província. Com dos segles enrere, les classes propietàries estaven constituïdes per gent poruga i conformista que davant qualsevol canvi hi endevinaven, sobretot, un focus de futurs conflictes. La consigna «per a Lleida ja està bé» era la que millor els definia.

El redreçament va ser lent i difícil entre altres raons perquè «aquells qui l'haurien pogut catalitzar, afirmava Vallverdú, ja no hi vivien».⁴⁵ Des d'aquest punt de vista la guerra també va ser un tall, un tall brutal. La immensa majoria de les persones que havien tingut algun protagonisme, polític, social o cultural, a l'etapa anterior havien marxat, uns a la força, uns altres empesos pel pes de la derrota i l'asfíxia del nou règim; els que es van quedar o bé van abdicar del seu passat o es van retirar de la vida pública. Només a partir de la dècada dels seixanta es pot començar a parlar pròpiament de redre-

45. VALLVERDÚ, Josep (1967). «Lleida i Barcelona». A: LLADONOSA, Josep [et al.] (1967). *Lleida, problema i realitat*. Barcelona: Edicions 62, p. 181.

çament. Aleshores, com va explicar Antonieta Jarne, la cultura va fer d'esquer⁴⁶ i les iniciatives culturals, cada cop més decididament democràtiques i catalanistes, es van multiplicar i van desplegar un gran dinamisme, tant cultural com cívic. Abans, però, entre el 1953 i 1958, impulsada per un grupet de professionals i empresaris i dirigida per Josep Siré, es va publicar la revista *Labor*,⁴⁷ que Josep Lladonosa va definir «d'un precatalanisme un xic dissimulat»;⁴⁸ *Labor* va acollir un grup de gent que va contribuir, des de diferents punts de vista i intensitat, a posar les bases per un definitiu redreçament cultural des d'una decidida perspectiva de país: Francesc i Alfons Porta, Ton i Jordi Sirera, Antoni Cambrodí, Josep Vallverdú, Guillem Viladot, Enric Farreny, Dolors Sistac o el mateix Josep Lladonosa van ser alguns dels més destacats col·laboradors. Alguns d'ells van publicar, el 1967, *Lleida, problema i realitat*, un llibre generacional i una fita important en el llarg procés de reconstrucció que en aquell moment estava agafant una decidida i definitiva embranzida. Al mateix temps, Josep Lladonosa elaborava, des d'aquesta mateixa òptica, la seva obra monumental que havia de culminar amb la publicació de la *Història de Lleida* (1974).

Aquest redreçament va coincidir, d'altra banda, amb un període de desenvolupament econòmic generalitzat i que a Lleida va tenir com a principal motor l'expansió de la fruita dolça. En pocs anys, l'agricultura lleidatana va experimentar un desenvolupament molt notable i, en conseqüència, un procés de modernització molt accelerat. Tot plegat, va comportar un fort creixement demogràfic: entre 1950 i 1970, Lleida va passar dels 52.849 habitants a 90.884.⁴⁹

La suma de tots aquests factors va crear les condicions per al desenvolupament d'una oposició política i sindical a la dictadura que, si bé s'havia de moure encara en la clandestinitat, va demostrar, en molt bona mesura sota l'hegemonia del PSUC i de les Comissions

46. JARNE, Antonieta (1998). *L'oposició al franquisme a Lleida*. Lleida: Pagès editors, c. 2.

47. SISTAC I SANVICÉN, Dolors (1984). *Labor en 220 números*. Lleida: Ajuntament de Lleida (La Banqueta, 16).

48. LLADONOSA, Josep (1989). *Setanta-cinc anys de records 1907-1982*. Lleida: Editorial Virgili & Pagès, p. 352.

49. BARRULL, Jaume; JARNE, Antonieta; MIR, Conxita (2003). *De la Restauració al franquisme*. Lleida: Pagès editors (*Història de Lleida*, 8), p. 256.

Obreres, una gran capacitat d'incidència a través de les comissions cíviques, les associacions de veïns o les diferents plataformes culturals.

El retorn a la democràcia va afavorir i va impulsar un redreçament urbà que ha permès fer el salt a una ciutat decididament moderna, alhora que Lleida s'anava dotant d'unes infraestructures que li permetien deixar de ser la capital provincial d'un territori devastat. En aquest aspecte s'ha d'assenyalar que els ajuntaments que han governat la ciutat des del 1979 han demostrat, en termes generals, una ambició que ha trencat amb una rutina de segles. Durant el mandat de Jaume Magre, un veterà promotor i agitador cultural, al capdavant de la regidoria de Cultura es van dissenyar algunes de les infraestructures que han contribuït, d'una manera important, a fer de Lleida la capital cultural de Ponent. Un paper que, històricament, no havia estat capaç de desenvolupar i que, de ben segur, limitava molt el paper de la ciutat com la capital de la Catalunya interior. D'altra banda, la restauració dels estudis universitaris el 1968 i la creació de la Universitat de Lleida el 1991 ha representat un estímul molt significatiu en tot aquest procés de redreçament.

I tanmateix, totes aquestes transformacions només han canviat moderadament el panorama general de la ciutat i alguns dels corrents de fons. El decidit desenvolupament econòmic i urbà, molt lligat al creixement del nombre de professionals amb formació universitària, no ha generat ni una oferta, sobretot privada (les galeries d'art continuen essent escasses i, sovint, amb una trajectòria incerta; l'oferta de les llibreries o dels quioscs de premsa queda lluny d'allò que es pot buscar en una població amb una ciutadania culta i amb un poder adquisitiu prou estable), ni un públic capaç de mantenir una programació més potent i ambiciosa.

Si m'hagués de referir al lideratge polític, sindical o econòmic molt possiblement els dubtes serien encara més justificats. De fet, el debat que hi va haver fa un parell d'anys sobre la nova ordenació del territori (la creació de les vegueries) va tornar a posar de manifest una inveterada inseguretat sobre el nostre paper. Però per analitzar tots aquests altres temes ens hauríem de referir a qüestions com ara el desigual desenvolupament de Catalunya, els desequilibris que això ha originat o les relacions del conjunt del territori amb Barcelona,

però, si ho recorden, només em preguntava sobre quina frase se'ls podia acudir a un lleidatà o a una lleidatana sobre la seva ciutat.

Universitat de Lleida, 6 d'octubre de 2013